

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.12>

Большакова Анастасія Миколаївна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Національної академії Національної гвардії України
ORCID ID: 0000-0002-4343-6694

Дубінін Дмитро Олегович,
аспірант кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0001-0584-2181

ОПИТУВАЛЬНИК АКСІОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ AXIOLOGICAL COMPETENCE QUESTIONNAIRE

Представлено результати дослідження, спрямованого на створення психодіагностичної методики «Опитувальник аксіологічної компетентності». Методику створено у відповідності до авторської теоретичної моделі аксіологічної компетентності. Аксіологічну компетентність визначено як здатність розуміти, цінувати і оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей. До структури моделі увійшли елементи: компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей; компетентність у вираженні цінностей; компетентність у реалізації цінностей в практичній діяльності у різних сферах; конфліктологічна компетентність щодо міжособистісних конфліктів з предмету цінностей; компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері; компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісна гнучкість; толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей; здатність до критичного мислення у ціннісній сфері. У процесі створення методики була отримана емпірична факторна структура Опитувальника аксіологічної компетентності, яка має відмінності від розробленої теоретичної моделі за рахунок об'єднання елементів. Показано, що психометрична оцінка валідності та надійності Опитувальника довела його високу надійність та валідність. Розроблений Опитувальник дозволяє оцінювати аксіологічну компетентність за 5 шкалами: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, а також отримувати її загальний показник. Встановлено описову статистику показників Опитувальника аксіологічної компетентності для вибірки працівників Національної поліції України.

Ключові слова: аксіологічна компетентність, компетентність, цінності, ціннісні орієнтації, резилієнтність, поліцейські, працівники Національної поліції, рефлексія, толерантність, саморегуляція, психотравма.

The results of study based on the creation of the psychodiagnostic method «Axiological Competence Questionnaire» are presented. The method is based on the author's theoretical model of axiological competence. Axiological competence is defined as the ability to understand, value and evaluate values, to choose actions and make decisions that correspond to values, to influence one's own value orientations and behavior based on these values. The structural elements have been added to the structure of the model: competence in reflection and value analysis; competence in expressed values; competence in the implementation of values in practical activities in various areas of life; conflictological competence in inter-social conflicts on the subject of values; competence in dealing with internal conflicts in the value sphere; competence in planning and implementing strategies and specific actions for the development of the valuable sphere, valuable flexibility; tolerance and empathy for valuable differences; the ability to think critically in the value sphere. In the process of creating the methodology, an empirical factor structure of the Axiological Competence Questionnaire was obtained, which has certain differences from the developed theoretical model due to the combination of elements. It is shown that the psychometric assessment of the validity and reliability of the Questionnaire proved its high reliability and validity. The Questionnaire allows to assess axiological competence on 5 scales: value reflection, value self-realization, value harmony, value development, value tolerance, and also obtain its overall indicator. Descriptive statistics of the Axiological Competence Questionnaire for employees of the National Police of Ukraine have been established.

Key words: axiological competence, competence, values, value orientations, resilience, police officers, employees of the National Police of Ukraine, reflection, tolerance, self-regulation, psychotrauma.

Постановка проблеми. Проблема ціннісно-смыслових регуляторів діяльності людини завжди була і на сьогодні залишається актуальною для психологічної науки. Теоретична та практична значущість дослідження ціннісної сфери особистості на сьогодні зростає у зв'язку з завданням вивчення факторів витривалості та опірності людини щодо важких стресорів епізодичних, тривалих та повторюваних психотравмуючих ситуацій. Так, у відповідності до результатів сучасних досліджень, усвідомлювана та стійка система ціннісних орієнтацій є важливим фактором розвитку або навіть системоутворюючим структурним елементом резиліентності особистості – системної якості особистості, яка виявляється у здатності витримувати та долати несприятливий вплив важких стресорів, ефективно адаптуватися до складних життєвих обставин та швидко поновлюватися після психотравматизації [1–4].

Значення цінностей для формування, розвитку та підтримки резиліентності визначається їх детермінуючою роллю у визначенні життєвих смислів та цілей, функціональному сприйнятті та реагуванні на життєві виклики, визначенні внутрішньої основи та ресурсів психічного благополуччя та суб'єктивного задоволення якістю життя, обранні стратегій особистісного і професійного розвитку, за пережиття психотравмуючих життєвих ситуацій – розробці ефективних психотерапевтичних стратегій та напрямів посттравматичного зростання.

У сучасній психологічній науці та практиці створено значну кількість психодіагностичних методик для вивчення ціннісної сфери особистості. Втім, здебільшого вони сфокусовані на визначенні змістових аспектів цінностей людини. Втім завдання вивчення ціннісних регуляторів формування, розвитку та підтримки резиліентності особистості потребує створення відповідного психодіагностичного інструментарію, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Найбільш евристично цінним теоретико-методологічним підходом до вивчення ціннісних (аксіологічних) механізмів формування, розвитку та виявлення резиліентності особистості у даному дослідженні було визнано компетентнісний підхід, у першу чергу, через такі його положення, сформульовані О. Савченко:

– компетентність є феноменом, пов'язаним зі змістом певної діяльності, що забезпечує дотримання вимог цієї діяльності;

– компетентність є психологічним утворенням (сформованою здатністю особистості), що детер-

мінує розв'язання проблемних ситуацій, що виникають у різних видах діяльності;

– компетентність представляє собою цілісну систему особистісних утворень, що включає у себе доволі багато компонентів: інформаційних, операційних, ціннісно-мотиваційних та поведінкових;

– компетентність забезпечує реалізацію необхідних здатностей особистості через актуалізацію стану готовності до діяльності;

– компетентність є обов'язковою умовою трансформації потенційних можливостей особистості в актуальні конкретні досягнення (результати) і навпаки;

– компетентність створює оптимальні внутрішні умови для реалізації внутрішньої та зовнішньої активності;

– компетентність є динамічним утворенням, що формується, розвивається та проявляється в процесі набуття особистістю певного досвіду [5].

Виходячи із зазначених вище положень компетентнісного підходу [5] аксіологічну компетентність у нашому дослідженні, присвяченому створенню опитувальника аксіологічної компетентності, було визначено як «здатність розуміти, цінувати і оцінювати цінності, вибирати дії та приймати рішення, які відповідають цінностям, впливати на свої власні ціннісні орієнтації і поведінку на основі цих цінностей» [6, с. 181].

Методи і вибірка дослідження. Оскільки розроблюваний опитувальник розроблявся як багатофакторна методика, що відповідає багатофакторній теоретичній моделі аксіологічної компетентності [6], у дослідженні було застосовано процедуру факторного аналізу для емпіричного визначення його структури.

Оцінка надійності розроблюваного опитувальника передбачала оцінку дискримінативності, внутрішньої узгодженості, внутрішньої консистентності (коефіцієнт Кронбаха) та оцінку надійності за методами розщеплення та оцінки ретестової надійності (кореляційний аналіз). Для оцінки валідності розроблюваного Опитувальника аксіологічної компетентності використано Опитувальник життєтворчих здібностей (А. Большакова) [7; 8].

У вибірку емпірично дослідження увійшло 127 працівників Національної поліції України віком від 20 до 44 років. Обрання саме цієї професійної категорії при формуванні вибірки дослідження зумовлено визнанням особливої актуальності вивчення аксіологічної компетентності як ціннісного механізму формування та розвитку резиліентності фахівців, які мають виконувати суспільно важливі функції охорони правопорядку у сучасних надскладних умовах.

Результати дослідження. В основу розробленого Опитувальника було покладено структурно-змістову модель аксіологічної компетентності, теоретично обґрунтовану у попередніх дослідженнях [5].

У відповідності до цієї моделі, гіпотезувалося, що аксіологічна компетентність є інтегральною особистісною якістю, яка має таку структуру:

- компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей;
- компетентність у вираженні цінностей;
- компетентність у реалізації цінностей в практичній діяльності у різних сферах життя;
- конфліктологічна компетентність щодо міжособистісних конфліктів з предмету цінностей;
- компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері;
- компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісна гнучкість;
- толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей;
- здатність до критичного мислення у ціннісній сфері [5].

Компетентності в усвідомленні та аналізі цінностей було визначено як здатність до саморефлексії у ціннісній сфері, до розуміння того, які цінності (особисті та соціальні) та яким чином впливають на життя. До емпіричних індикаторів було віднесено:

- здатність усвідомлювати власні цінності та вибудовувати їх ієрархію;
- схильність та здібності щодо рефлексії значущості цінностей у житті, їх зв'язку з цілеспрямованими діями у різних сферах буття;
- розуміння причинно-наслідкових зв'язків між сформованими цінностями та набутим життєвим досвідом, конкретними важливими подіями та обставинами життя;
- здатність визначати актуальні цінності, та ті, які втратили свою значущість та через які причини;
- здатність відслідковувати джерела формування власних цінностей та механізми впливу на ціннісну сферу з боку інших людей та суспільства у цілому;
- здатність оцінювати відповідність цінностей способу життя, обраному виду професійної діяльності, колу спілкування, поточним та життєвим цілям;
- обізнаність щодо технік рефлексії, які можна використовувати для більш глибокого розуміння своїх цінностей [5].

Компетентність у вираженні цінностей було визначено як здатність виявляти свої цінності у відкритий та ефективний спосіб через комунікацію

з іншими людьми, створення продуктів науки та творчості, громадські проекти, конкретні життєві вибори та дії. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

- здатність до вибору найбільш важливого та очевидного способу виявлення цінностей;
- здатність виявляти, які ситуації, види діяльності, обставини, люди та предмети найбільше відповідають цінностям та сприяють їх виявленню;
- здатність використовувати різні прийоми та засоби для виявлення своїх цінностей [5].

Компетентність у практичній реалізації цінностей було визначено як загальну здатність перетворювати свої цінності у конкретні дії та рішення. До її емпіричних індикаторів було віднесено:

- здатність визначати, які вибори та дії здійснюються у відповідності до сформованої системи цінностей;
- здатність та прагнення втілювати свої цінності у зовнішніх діях;
- здатність планувати та реалізовувати дії і зміни у житті основі виявлених цінностей для досягнення більшої гармонії;
- розуміння механізмів реалізації власних цінностей у ціннісних діях;
- здатність узгоджувати мету та зміст діяльності із власними цінностями;
- знаходження джерел мотивації для виявлення цінностей у діяльності;
- досвід рішень або дій у минулому, які були особливо значущими з точки зору наявних цінностей [5].

Ціннісну конфліктологічну компетентність було визначено як здатність попереджувати та вирішувати міжособистісні конфлікти, пов'язані з цінностями, що виявляється у вмінні знаходити або взаємовигідні рішення, або компроміси та розв'язувати суперечки в спосіб, що враховує цінності всіх сторін. До її емпіричних індикаторів цієї складової аксіологічної компетентності віднесено:

- здатність до розуміння типових способів реагування у ситуаціях конфлікту цінностей;
- здатність до виявлення цінностей, які полягають в основі протиріччя, у конфлікті, що розвивається;
- здатність та прагнення до обговорення ціннісних протиріч заради розв'язання конфлікту;
- здатність винаходити спільні рішення у ситуаціях, де конфліктують різні цінності [5].

Компетентність у розв'язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері було визначено як здатність виявляти та у конструктивний спосіб вирішувати ціннісні дилеми. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

– здатність розуміти, яка етична дилема полягає в основі внутрішньоособистісного конфлікту, який виникає при прийнятті рішення або здійсненні вибору;

– вміння визначати значущість та джерела виникнення цінностей, асоційованих з кожною з конфліктуєчих внутрішньоособистісних тенденцій;

– здатність виявляти аргументи і докази, які підтримують кожен із тенденцій внутрішнього конфлікту;

– здатність винаходити способи об'єднання конфліктуєчих тенденцій на основі знаходження загальної ціннісної бази [5].

Компетентність щодо планування та реалізації стратегій та конкретних дій щодо розвитку ціннісної сфери, у відповідності до обґрунтованої моделі [5], включає в себе здатність розвивати і змінювати ціннісні орієнтації відповідно до зміни життєвих обставин і нового досвіду, переосмислювати і переглядати свої цінності впродовж життя. До її емпіричних індикаторів було віднесено:

– здатність диференціювати цінності на такі, які не мають переглядатися (системоутворюючі цінності вищого рівня значущості) та такі, перегляд яких є доречним у відповідності до змінюваних обставин життя;

– здатність до перегляду та зміни своїх цінностей;

– прагнення до відслідковування та аналізу нового досвіду та знань, які можуть вплинути на цінності і переконання;

– готовність до прийняття нових цінностей і до їх інтеграції у своє життя;

– розуміння можливості позитивних змін у житті, які можуть виникнути внаслідок внесення змін у цінності [5].

Толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей було визначено як здатність до розуміння та врахування цінностей інших людей, ставлення до інших з повагою і розумінням їхніх цінностей; приймати наявні цінності розбіжності, якщо вони не суперечать законам моралі та законодавству. Емпіричними індикаторами цієї складової аксіологічної компетентності було визначено:

– прийняття варіативності цінностей у різних вимірах (від особи до особи і від культури до культури);

– використання різних способів розуміння та прийняття цінностей інших людей;

– відкритість до можливості навчатися від людей з іншими ціннісними орієнтаціями;

– здатність проявляти повагу та терпимість до різних цінностей і переконань, навіть якщо вони відрізняються від власних [5].

Здатність до критичного мислення у ціннісній сфері у відповідності до теоретично обґрунтованої моделі аксіологічної компетентності [5], виявляється у здатності критично оцінювати цінності, аналізувати інформацію, що впливає на ціннісні переконання. Виявляється цей структурний компонент аксіологічної компетентності в таких індикаторах:

– прагнення об'єктивно розглядати свої цінності критично їх оцінювати;

– здатність визначати, які аргументи або докази підтримують наявні цінності, і чи є вони актуальними;

– здатність виявляти та диференціювати цінності, які були обрані особисто, від тих, які були нав'язані соціумом чи оточенням;

– звичка використовувати саморефлексію та аналіз для оцінки відповідності цінностей поточному розвитку [5].

З метою забезпечення змістовної валідності майбутнього Опитувальника аксіологічної компетентності, в його первинну форму було включено надмірну кількість тверджень (пунктів), що характеризували цю системну особистісну якість за названими емпіричними проявами.

Твердження опитувальника виключали використання спеціальної термінології з метою уникнення смислових бар'єрів та передбачали як прямі, так і зворотні характеристики аксіологічної компетентності, з метою попередження настановочних відповідей під час дослідження. Досліджувані мали оцінювати ступінь своєї згоди із запропонованими твердженнями за класичною 5-бальною шкалою Лайкерта від «1 – зовсім не згоден» до «5 – повністю згоден».

Отримані результати підлягали статистичній обробці (обчислення показників дискримінативності та внутрішньої узгодженості, факторний аналіз) з метою виключення з тексту Опитувальника пунктів з низькою психодіагностичною цінністю та факторною вагою.

У результаті виключення пунктів з низькою діагностичною цінністю та тих, що утворили фактори з незначною кількістю змінних, було отримано остаточну версію Опитувальника аксіологічної компетентності, для якого було встановлено високі показники дискримінативності та внутрішньої узгодженості.

Результати факторного аналізу дозволили визначити структуру методики, яка включала 5 шкал (тобто, емпірична структура методики виявилася дещо відмінною теоретично обґрунтованої моделі аксіологічної компетентності, яка за гіпотезою мала 9-компонентну структуру).

До спільних факторів увійшли твердження, які відповідали емпіричним індикаторам гіпотезованих структурних елементів: «ціннісна рефлексія» та «ціннісна критичність»; «ціннісна реалізація» та «ціннісна експресія»; «ціннісна конфліктологічна компетентність» та «ціннісна толерантність». Аналіз психологічного змісту тверджень, які увійшли до 5 факторів (шкал) остаточної версії Опитувальника аксіологічної компетентності, дозволив сформулювати такі назви шкал:

- шкала «Ціннісна рефлексія» вимірює компетентність в усвідомленні та аналізі цінностей та здатність до критичного мислення у ціннісній сфері;
- шкала «Ціннісна самореалізація» – компетентність у вираженні цінностей та їх реалізації в практичній діяльності у різних сферах життя;
- шкала «Ціннісна гармонійність» – компетентність у розв’язанні внутрішньоособистісних конфліктів у ціннісній сфері;
- шкала «Ціннісний розвиток» – компетентність щодо планування та реалізації стратегій та дій щодо розвитку ціннісної сфери, ціннісну гнучкість;
- шкала «Ціннісна толерантність» – конфліктологічну компетентність щодо міжособистісних

конфліктів з предмету цінностей, толерантність та емпатійність щодо ціннісних розбіжностей.

Перевірка надійності методики проводилася за допомогою оцінки внутрішньої консистентності (коефіцієнт Кронбаха) та оцінки надійності за методом розщеплення та оцінки ретестової надійності при повторному тестуванні через місяць (кореляційний аналіз). Застосовані статистичні процедури показали прийнятний рівень надійності оцінюваної психодіагностичної методики. Результати оцінки надійності за названими методами наведені в табл. 1.

Значення коефіцієнту Кронбаха та коефіцієнтів кореляції при обчисленні надійності за методами розщеплення та «тест-ретест», наведені у табл. 1, дозволили дійти висновку про достатньо високу надійність розроблюваного Опитувальника аксіологічної компетентності.

Для оцінки валідності розробленої методики було проведено зіставлення отриманих результатів із даними, отриманими за допомогою Опитувальника життєтворчих здібностей [7]. У результаті кореляційного аналізу було встановлено низку очікуваних статистично значущих взаємозв’язків. Статистично значущі коефіцієнти кореляції наведені в табл. 2.

Таблиця 1

Показники надійності «Опитувальника аксіологічної компетентності»

Шкали методики	Показники надійності		
	коефіцієнт Кронбаха	надійність за методом розщеплення	ретестова надійність
Ціннісна рефлексія	0,683	0,521	0,47
Ціннісна самореалізація	0,714	0,636	0,626
Ціннісна гармонійність	0,756	0,578	0,525
Ціннісний розвиток	0,654	0,534	0,732
Ціннісна толерантність	0,806	0,441	0,621

Таблиця 2

Кореляції шкал Опитувальника особистісної реалізованості з показниками Опитувальника життєтворчих здібностей

Показники Опитувальника особистісної реалізованості	Шкали Опитувальника життєтворчих здібностей						
	Осмісленість життя	Життєстійкість	Цілеспрямованість	Пластичність	Прагнення до особистісного зростання	Креативність	Рефлексивні здібності
Ціннісна рефлексія	0,305	0,357	0,333	0,406	0,319	0,313	0,453
Ціннісна самореалізація	0,205	0,320	0,348	0,351	0,434	0,394	0,371
Ціннісна гармонійність	0,235	0,461	0,261	0,315	0,317	0,425	0,309
Ціннісний розвиток	0,394	0,481	0,354	0,410	0,423	0,376	0,479
Ціннісна толерантність	0,407	0,320	0,348	0,347	0,347	0,411	0,253
Загальний показник	0,433	0,430	0,433	0,313	0,243	0,393	0,354

Таблиця 3

**Описова статистика
Опитувальника аксіологічної компетентності**

Показники опитувальника	Середнє	Ст. відх.
Ціннісна рефлексія	3,31	0,76
Ціннісна самореалізація	3,57	0,83
Ціннісна гармонійність	3,96	0,73
Ціннісний розвиток	3,29	0,73
Ціннісна толерантність	3,74	0,67
Загальний показник	3,57	0,60

Результати кореляційного аналізу показників Опитувальника аксіологічної компетентності та Опитувальника життєтворчих здібностей [7], наведені у табл. 2, дозволили дійти висновку про достатню валідність розробленої методики.

На заключному етапі розробки Опитувальника аксіологічної компетентності було отримано описову статистику його результатів (середні значення та стандартні відхилення) за всіма показниками методики для вибірки працівників Національної поліції України. Обрахування оцінки за шкалами проводилося шляхом обчислення середнього значення балів, отриманих за відповіді на твердження шкали, загального показника аксіоло-

гічної компетентності – як середнього значення оцінок за п'ятьма шкалами (табл. 3).

Висновки з проведеного дослідження. Розроблена психодіагностична методика «Опитувальник аксіологічної компетентності» представляє собою багатofакторний тест-опитувальник, який містить 5 шкал, утворених у результаті факторного аналізу.

Опитувальник аксіологічної компетентності дозволяє оцінювати цю системні особистісну якість за 5 шкалами: ціннісна рефлексія, ціннісна самореалізація, ціннісна гармонійність, ціннісний розвиток, ціннісна толерантність, а також отримувати її загальний показник.

Результати психометричної оцінки показників Опитувальника доводять його високу надійність та валідність.

Встановлено описову статистику Опитувальника аксіологічної компетентності для вибірки працівників Національної поліції України.

Перспективи подальших наукових пошуків мають полягати у вивченні показників аксіологічної компетентності як детермінанти резилієнтності особистості, а також отриманні статистичних даних щодо оцінок аксіологічної компетентності для представників інших професійних груп.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bolton K. The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 2013. 118 p.
2. Bonnano G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American psychologist*. 2004. № 59. P. 21.
3. Connor K.M., Davidson J. R. Development of a new resilience scale: the Connor-Davidson Resilience Scale. *Depression and Anxiety*. 2003. № 18. P. 76–82.
4. Neman R. APA's resilience initiative. *Professional psychology: research and practice*. 2005. № 36. P. 227.
5. Дубінін Д. О. Аксіологічна компетентність у структурі резильєнтності працівників поліції: концептуалізація поняття. *Габітус* : науковий журнал. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2023. Випуск 53. С. 178–183.
6. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: методи та процедури діагностики : монографія. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. 286 с.
7. Большакова А. М. Опитувальник життєтворчих здібностей. *Вісник Нац. техніч. ун-ту України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. Київ : ІВЦ «Політехніка». 2010. № 2 (29). С. 70–75.
8. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі 6 дисс. ... д-ра психол. наук. Запоріжжя. 2011. 455 с.